

JÄLJEN JÄLJILLÄ:

GIANNI VATTIMO - METAFYSIIKAN KUOLEMAN JA
KRISTINUSKON PALUUN FILOSOFI

GIANNI VATTIMO: Uskon, että uskon, suom. Juhani Vähämäki. Jyväskylä: Nemo, 1999, (seuraavassa lyhenteenä UEU)

GIANNI VATTIMO: Tulkinnan etiikka, suom. Juhani Vähämäki ja Liisa Kunttu. Helsinki: Tutkijaliitto, 1999, (seuraavassa lyhenteenä TE)

”Pitkään nousin varhain, mennäkseni messuun ennen työtä tai luentoja yliopistolla. Näin kirjani voisi alkaa ja ehkä perään pitäisi lisätä, että etsin ’kadotettua pyhättöä’. Miten oikeuttaa, ei niinkään fraasini kuin se, että puhun ensimmäisessä persoonassa? Huomaan, etten ole koskaan kirjoittanut näin muuten kuin keskusteluissa, kiistakirjoituksissa tai kirjeissä kustannustoimittajalle. En koskaan kriitikon tai filosofin ammatillisissa esseissä ja kirjoituksissa.” (UEU, 7.)

Filosofit eivät kirjoita ”minä” eivätkä he kirjoita uskonnosta. Minän ja uskonnon kielen kuuluu filosofisen kielenkäytön ja tyylin hallintaan, mutta kielolla on myös sisällöllinen perustelu. Filosofia on osa objektiivisuuteen ja riippumattomuuteen pyrkivää todellisuuden haltuunottoa, eivätkä minä ja uskonto kumpikaan sovellu siihen. Italialainen Gianni Vattimo (s. 1936) rikkoo molempia perinteitä ja kirjoittaa ensimmäisen persoonan filosofiaa, jonka keskeinen aihe on uskonnon, erityisesti kristinuskon paluu. Kristinusko näyttää palaavan paitsi ihmisten elämään myös filosofiseen keskusteluun. Vattimo osallistuu paluuseen minänä, joka arvioi, mitä kristinusko on hänelle merkinnyt, millaisen merkityksen kadon se koki, ja kuinka Vattimo jälleen on alkanut ym-

märtää olemistaan sen kautta. Vattimo käsittelee kristinuskon paluuta myös filosofina, joka kysyy, mitä nyt, metafysiikan kuoleman jälkeen tapahtuu.

Vattimo lukee länsimaista filosofiaa ja näkee sen metafysiikan historiana. Länsimainen filosofia on yrittänyt muuttuvan ja näennäisen takaa tavoittaa muuttumatonta ja todellista, todellista todellisuutta ja sitä, mikä on niin kuin se on. Vuosisatojen ponnisteluista huolimatta filosofia ei voittanut muutosta edes silloin, kun Hegel yritti taltuttaa historian muuttamalla sen metafysiikan osaksi. Sittenmin Nietzsche pyrki paljastamaan filosofien pyrkimyksen taustat ja Foucault puolestaan on osoittanut, että abstraktin järjen todellisuuden järjestyspyrkimys on aina osa hanketta saada konkreettinen ruumiintodellisuus kuriin. Heidegger puolestaan on näyttänyt, että metafysiikan tie on filosofialle mahdoton ja että se on historiallisena mahdollisuutenakin kuljettu loppuun.

Vattimon voi diagnostisoida postmoderniksi filosofiksi. Hän on mannermaisen filosofian perinteen edustaja, Nietzschen ja Heideggerin seuraaja ja hermeneutikko. Vattimoa ei voi kutsua selkeäksi kirjoittajaksi, vaan hänen ajatuksensa polveilevat sinne tänne ja hän kehää mukaan kaikenlaista mieleen tulevaa niin, että virkkeistä tulee pitkiä ja vielä pitempiä. Teksti ei kuitenkaan vajoa leikittelemään omalla nokkeluudellaan, runollisuudellaan tai ”filosofisuudellaan”, vaan lukija ymmärtää, että Vattimo puhuu tärkeistä ja keskeisistä asioista tavalla, joka ainakin suomalaisessa keskustelussa on jäänyt varjoon. Vattimon kirjoitukset muistuttavat kuitenkin harmittavasti mo-

nien muiden ajattelijoiden tekstejä siinä, että saatuaan osoitetuksi vastustajiensa ajattelun heikkoudet ja puutteet ja ollessaan pääsemäissillään oman ajatuksellisen vaihtoehdonsa esittelyyn Vattimo lopettaa-kin esseensä, ja lukija jää arvailemaan, mitä hän oikeastaan mahtaa tarkoittaa kevyin vedoin luonnostelemallaan toisenlaisella, vastustajien esittämiä paremmaksi kehittämällä ajattelutavalla tai ratkaisulla. Tästä huolimatta Vattimon kirjoitukset tarjoavat runsaan ja innostavan ajattelun virikevaraston, josta voi vaivatta ammentaa kommentteja, kontrasteja, analyyseja ja vastalauseita vuosituhanen vaihteine ilmiöihin globalisointuneesta markkinataloudesta ihmisten henkilökohtaisen elämän merkityksettömyyden kokemuksiin.

ONKO FILOSOFIASTA MIHINKÄÄN?

Vattimo on hermeneutikko. Hän vastustaa kiihkeästi yrityksiä antaa maailmalle lopullinen filosofinen muoto tai määritelmä. Sellainen on metafysiikkaa. Metafysiikka on pyrkinyt kohoamaan historian yläpuolelle, ja siksi metafysiikan historia on synkkä: pyrkimys määritellä oleva on johtanut väkivaltaan, ei vain siinä mielessä, että filosofissa on jätetty huomiotta monia todellisuuden piirteitä, vaan aivan konkreettisesti. Metafysiikka on aina ilmentänyt vallanpitäjien intressejä ja siihen vedoten toisinajattelijat ja -eläjät on joko saatu omaksumaan annettua olevaisen järjestys tai nitistetty.

Hermeneutiikka sen sijaan ei pyri lopullisiin määritelmiin tai haltuunottoon. Sen tehtävä on jatkaa Nietzschen ja Heideggerin työtä, ja yhä

uudestaan muistuttaa siitä, että myös filosofia tapahtuu historiassa ja että kaikki filosofian muotoilut ovat historiallisesti määräytyneitä. Abstrakteinkin metafysiikka heijastelee syntyäikansa muuttuvaa, historiallista todellisuutta eikä olevaa olevana. 1900-luvun lopun tilanteessa hermeneutiikka on Vattimolle filosofian *koiné*, kaikkialle levinnyt kieli, jonka keskeiset ajatukset ja lähestymistavat on otettava huomioon filosofisessa keskustelussa samalla tavoin kuin 1950- ja 1960-luvulla oli otettava huomioon marxilaisuus ja 1970-luvulla strukturalismi (TE, 15). Hermeneutiikan filosofiselle esityslistalle tuoma asia, joka 1900-luvun lopun keskustelussa on tullut kaikille yhteiseksi *koinéksi*, koskee totuuden tapahtumaluonnetta. Totuus ei ole ainoastaan asiaintiloja kuvaava propositio, vaan tapahtuma ja dialogi, jossa nykyhetken asettamat vaatimukset, menneisyydestä tuleva perintö/perinne ja tulkitsija kohtaavat. Filosofit ei voi asettua sen paremmin tilanteen kuin perinteenkään ulkopuolelle, vaan tulkintatapahtuma vaikuttaa sekä tulkittavaan että tulkitsijaan niin että tulkitsija tulkitsee aina myös itseään. (TE, 24-25.) Subjektin ja objektin raja tulee ongelmalliseksi, jos ei peräti mielettömäksi.

Hermeneutiikan merkitys ei kuitenkaan supistu vain siihen, että filosofiseen keskusteluun osallistuvien on otettava huomioon se, että metafyyminen fundamentalismi on hermeneuttisen traditiion työn tuloksena osoittautunut kestävämmäksi positiksi tai ohjelmaksi, vaan Vattimo uskoo, että hermeneutiikalla on myös poliittista merkitystä. Hermeneutiikka liit-

tyy vasemmistolaiseen perinteeseen siinä, että toimivuus ei riitä yhteiskunnallisten käytäntöjen perusteluksi – niin kuin oikeistolle – vaan politiikan ja filosofian suhde on vasemmistolaisuudessa aina ollut perustavampi ja pysyvämpi. (TE, 31.)

Tilanne, jossa hermeneutiikan olisi osallistuttava poliittiseen keskusteluun, on paradoksaalinen. Hermeneutiikalle on tyypillistä korostaa katsojien näkemysten ja ideologioiden pluralismia, sallia se ja ottaa se lähtökohdaksi. Tämäntaustainen pluralismi on kuitenkin myös poliittisen fundamentalismin käyttövoima. Toisaalta hämmäntävä moniarvoisuus saa monet etsimään turvaa ja pysyvyyttä perinteisistä etnisistä, perhekeskeisistä, uskonnollisista tai ylipäätään kommunitarisista (sis metafyyisistä) näkemyksistä. Toisaalta pluralismi samastuu yhä enemmän markkinakulttuuriin ja kuluttajien – todellisten tai tuotettujen – tarpeiden ja halujen mukaisiin tuotteisiin ja palveluihin. Italian tilanteessa kommunitaristien ja markkinapluralistien epäpyhä liitto on tuottanut vaatimuksen heikentää sosiaalista sopimusta. Liberalitit perustelevat vaatimustaan vapauden lisäämisellä, jota kommunitaristit kannattavat voidakseen näin paremmin sitoa omat kannattajansa ideologiseen ja taloudelliseen yhteyteensä. (TE, 30-31.)

Hermeneutiikka ei Vattimon näkemyksen mukaan voi jäädä toistelemaan metafyyiikan kuolemaa ja katsojien historiallista moneutta, vaan sen on asetuttava puolestaan demokratiaa. Ensinnäkin sen on jatkettava omaa tehtäväänsä kyseenalaistaa perusteita, joilla aatteet oikeuttavat olemassaolonsa ja

toimintansa. Toiseksi sen on “vapautettava tulkintojen konflikti”. Tämä ei kuitenkaan vielä riitä, koska hermeneutiikka on silloin vaarassa muuttua pelkäksi antifundamentalismiksi maailmassa, jossa tulkintojen konfliktit syövät yhteiskunnan yhtenäisyyttä. Hermeneutiikan positiivinen tehtävä on “esittää vakuuttavia argumentteja, ei ainoastaan oikeuttaakseen omat erityiset sisältönsä, vaan myös ja ennen kaikkea oikeuttaakseen oman asemansa tulkintana” (TE, 34). Vattimo liittyy tässä Lyotardin ajatteluun, jota hän kuitenkin myös kritisoi: Lyotard ei näe, että julistaessaan postmodernin metakertomusten lopuksi hän tulee samalla eristäneeksi postmodernin näkökulman historiallisista metanarratiiveista riippumattomaksi ja niiden ulkopuoliseksi selitysmalliksi. Välttääkseen tämän Vattimo korostaa postmodernia, hermeneuttista filosofiaa tapahtumana, jossa tulkitsija ei voi sulkeistaa itseään tulkitseman ja tulkintansa ulkopuolelle. Hermeneutiikka edellyttää historianfilosofiaa, joka kertoo tai esittää tulkinna tapahtumasta. Hermeneuttinen tulkinta ei voi absolutisoida itseään eikä se – tietenkään – hyväksy minkään muun tulkinna julistautumista objektiviiseksi tai auktoritatiiviseksi. Jotta tulkintojen moneus ei johtaisi (väkivaltaisiin) konflikteihin, jokaisen tulkinna on tarjottava argumentteja. (TE, 34-35.)

Hermeneutiikan tarjoamat tulkinnalliset argumentit koskevat toisaalta lähtökohtaa, toisaalta poliittisten vaatimusten sisältöä. Hermeneuttiseen perinteeseen tukeutuva vasemmistolaisuus myöntää, että ainoa käytettävissä oleva rationaliteetti on “historiallis-

narratiivis-tulkinnallinen”, eikä saa oikeutustaan inhimillisten käytäntöjen ulkopuolella olevasta metafyyisistä perustasta vaan keskustelijoille yhteisen kulttuurin tapahtumien kertomisesta ja tulkitsemisesta “tietyllä tavalla” (TE, 36). “Tietyllä tavalla” tulkitseminen edellyttää historian tulkitsemista nihilististä johtolankaa seuraten niin, että inhimillisen rationaliteetin historia nähdään jokaisen vahvan rakenteen hajoamisena: “uskonnollisen perinteen maallistumisena, poliittisen auktoriteetin maallistumisena, viimeisen periaatteen hajoamisena myös subjektin sisällä, [...] jokaisen keskusrationaalisuuden pyrki- myksenä fragmentoitumiseen, [...] kulttuuriuniversumien pluralisaationa” (TE, 36-37). Tämän lähtökohdan varaan Vattimo haluaa rakentaa uuden vasemmistolaisen, mutta hermeneuttisesta tulkinnasta ammentavan politiikan sisällön, joka on yhä emansipatorinen, jopa utooppinen.

Nihilistinen vasemmisto, jolla nimellä Vattimo uutta poliittista voimaa kutsuu, ei voi perustaa vaatimuksiaan tasa-arvon ajatukselle, koska tasa-arvokin on ihanteena metafyyinen heijastus totalisoivista ideologioista. Tasa-arvon vaatimus perustuu ihmisen ja eläimen eroon, ajatuksen, jota Vattimon mukaan ei voi hyväksyä. Samalla tasa-arvo ihanteena ei ole tarjonnut keinoja teknologisia yhteiskuntia uhkaavaa ihmisten yhdenmu- kaistamista vastaan. Tasa-arvon sijasta on pyrittävä väkivallan hävittämiseen ja otettava se toiminnan perustaksi. (TE, 38.)¹

Väkivallan hävittäminen on yhteydessä toiseen uuden poliitiikan sisällölliseen tavoitteeseen: luontosuhteen uudelleen ajattelemiseen. Vasemmiston

vanha tasa-arvon ihanne kuvastaa spesiesismiä, ihmislajin asettamista muiden eliöläjien edelle, kun taas tavoite hävittää väkivalta ottaa huomioon myös luonnon. Väkivallan hävittäminen johtaa myös kolmanteen tavoitteeseen: länsimaisten yhteiskuntien kaikille tasoille levinneen kilpailuperiaatteen kyseenalaistamiseen ja vastustamiseen. Tasa-arvon ihanne osoittautuu voimattomaksi myös tässä suhteessa, onhan reilun kilpailun ja sen edellytysten takaaminen hyvinkin tasa-arvoajattelun mukaista. Väkivallan vähentäminen on edelleen lääke, jota Vattimo tarjoaa sekä reaktiivista poliittista fundamentalismia että markkinapuralismia vastaan. Markkinapuralismilla ei ole muuta tavoitetta kuin oman itsensä ruokkiminen, ja fundamentalistiset perinneliikkeet etsivät väärää lääkettä moniarvoisuuden tuottamaan ahdistukseen: niitä ei löydy paosta taaksepäin, metafysiikan pysyvät rakenteet ovat tulleet mahdottomiksi hyväksyä (TE, 39).² Väkivallan vastustaminen nihilistisistä lähtökohdista tarjoaa Vattimon mukaan aineksia myös siihen, että vasemmisto kykenee luopumaan metafyyiseen vaiheeseen kuuluneesta kommunitaristisesta juonteesta, joka on tehnyt sen kykenemättömäksi arvioimaan markkinatalouden viehätystä ja suuntautumaan tulevaisuuteen esittämällä uusia, positiivisia vaihtoehtoja (TE, 41). Siitä, mitä tämä tulevaisuus on tai millaisiin konkreettisiin ehdotuksiin nihilistis-hermeneuttinen vasemmistolaisuus johtaa, Vattimo valitettavasti vaikenee.

TULKINNAN ETIIKKA

Vattimo ei hyväksy Frankfurtin koulun tai Habermasin dis-

kurssietiikkaa, koska hän näkee niissä yrityksen löytää moraalille pysyvä, muuttumaton pohja, jonka päälle rakentaa ihmisten yhteiselämä.³ Jokainen pyrkimys tavoittaa muuttumaton ja pysyvä on kuitenkin Vattimon mukaan hylättävä: se ilmentää metafyyisistä totalisoivaa asennetta, joka ohittaa ihmisen maailmassa olemisen väliaikaisuuden ja satunnaisuuden.

Vattimo haluaa hylätä pysyvyyden ja vaatii tilalle hermeneutiikkaa. Hän ei kuitenkaan lankea klassiseen ansaan eikä tee hermeneuttikasta uutta absoluuttia. Aiempien metafyyisisten systeemien korvaaminen hermeneuttisella filosoofialla on toinen Vattimon näkemistä vaaroista. Toinen on se, että hermeneutiikka on vaarassa muuttua relativismiksi. Koska ylihistorialista absoluuttia ei ole, ei ole myöskään kriteeriä, johon verrata tai jota vasten mitata keskenään ristiriitaisia näkemyksiä, olivatpa nämä eettisiä tai tietoteoreettisia. Kun lisäksi elämän partikulaarisille piirteille annetaan etusija universaaliin nähden – eikä vain etusija, vaan universaali halutaan hylätä metafyyisisen yhtenä muotona – ei ole selvää, kuinka voidaan välttää ajatukselta, että “jokainen tulee uskollaan autuaaksi” ja että kaikki filosofiset, eettiset ja yhteiskuntapoliittiset ratkaisut ovat loppujen lopuksi samanveroisia, paremmuudesta ja huonommuudesta kun tuskin enää voidaan kriteerien puutteessa puhua.

“Jos hermeneutiikka ei ole sitä, että ‘paljastetaan’ jokaisen inhimilliseen kokemukseen sisältyvä konstitutiivinen, objektiivinen, dialogis-äärellinen rakenne, vaan jos se on pikemminkin hetki olemisen historiaksi ymmärretyssä me-

tafysiikan historiassa, silloin sekä ongelma, jonka tuottaa sen johdonmukainen ajattelu dialogin osapuolena, että tähän sidoksissa oleva ongelma hermeneutiikan määrittämisestä suhteessa emansipaation tehtävään (tai historialliseen tehtävään) hahmotuvat toisella tavoin. Sen sanominen, että hermeneutiikka on olennainen askel tiellä, jolla oleminen vetäytyy (myös kirjaimellisesti: supistuu, hajoaa) täydellisesti selitetyn läsnäolon metafysiisten kategorioiden hallinnasta, antaa hermeneuttiselle filosofialle kannan, joka ei ole kontemplatiivinen, vaan velvoittava suhteessa tähän tiehen, ja antaa sille myös ohjeet ja kriteerit sisällöllisten valintojen tekoon.” (TE, 27.)

Hermeneutiikan muuttamista metafysiikaksi estää se, että se tunnistaa olevansa vain yksi vaihe filosofian historiassa, vaihe joka seuraa ”metafysiikan kuolemaa”, rekisteröi tämän, kuvaa tämän ja ilmaisee, että nykyisiä vaikeuksia, olivatpa ne sitten filosofisia tai poliittisia, ei voida ratkaista yrittämällä löytää pelastus ajan ja paikan ja niiden asettamien ehtojen tuolta puolen. Hermeneutiikka välttää muuttamista metafysiikaksi myös tunnustaessaan, että filosofian historian erilaiset metafysiikat eivät ole ajatteluvirhe, jonka hermeneutiikka korjaa, vaan että metafysiikan historia kirjaa erään ”matkan”. Me emme voi syyttää menneitä sukupolvia tyhmyydestä, mutta Nietzschen ja erityisesti Heideggerin jälkeen entisiin ratkaisuihin ei enää voi palata. Filosofia on yhtä sidoksissa muuttuvaan ja pysymättömään kuin ihminenkin, siksi ”ei ole faktoja, vain tulkintoja”. (TE, 86.)

Faktojen katoaminen johtaa Vattimon mukaan kom-

munikaatioetiikan korvautumiseen tulkinnan etiikalla. Tulkinta on ”ymmärretyn artikulointia”, tiedon selittymistä tulkinnan ja tulkitsijan historiallisesta lähtökohdasta käsin. Tämä merkitsee tietoisuutta siitä, että totuus ei ole pysyvän todellisuuden heijastumista muuttuvaan todellisuuteen, josta se sitten poimitaan, vaan yhteenkuulumista, tapahtumista ja – nyt – osallisuutta modernin hajoamiseen ja metafysiikan katoamiseen. Etiikan perustana eivät näin ole pysyvät ja muuttumattomat tai univertsaalit rakenteet, vaan supistumisen, keventymisen ja hajoamisen ontologia.⁴ (TE, 86-87.) Hajoamisen ontologia pelastaa etiikan metafysiikan vankilalta ”autenttiseen”, ihmisen olemista modernin hajoamisen aikana vastaavaan tilanteeseen – tai oikeammin – tapahtumiseen. Se pelastaa ihmisen Vattimon mukaan myös relativismilta, mutta Vattimo ei taaskaan konkretisoi, mitä tulkinnan etiikalla on annettavana. (TE, 87.) Paras vastaus löytynee Vattimon kristinuskon tulkinnasta ja sen avaamista tulkinnallisista mahdollisuuksista, joihin palaan jäljempänä tässä kirjoituksessa.

UTOPIASTA DYSTOPIAAN

Metafysiikan kaikuina Vattimo pitää myös 1900-luvulla toimeenpantuja yrityksiä luoda inhimillisestä yhteiskunnasta maanpäällinen paratiisi joko ottamalla käyttöön ihmisen työn tarpeettomaksi tekeviä keksintöjä tai organisoimalla yhteiskunta niin, että kaikkien edut ja hyvinvointi on lopullisesti turvattu. Sekä teknologiset että poliittiset utopiat ovat osoittautuneet kontrafi-

naaliseksi: mitä enemmän ja tehokkaammin hyvään päämäärään on pyritty, sitä etäämmäksi se on loitontunut. Teknologia ei ole vapauttanut ihmistä turhauttavasta ja mekaanisesta työstä vaan alistanut ihmisen toimimaan teknologian ehdoilla.

Koko 1900-luvun historia voitaisiin kirjoittaa suurten poliittisten ideologioiden kontrafinaalisuuden manifestatona. Fasismien ja natsismien rinnastaminen kommunismin olisi ollut mahdotonta vielä 30 vuotta sitten sillä perusteella, että ensin mainitut ovat ”pahoja” ideologioita kun taas kommunismin pyrkimykset ovat hyviä. Eurooppalaisen älymystön haluttomuus uskoa Neuvostoliiton järjestelmästä mitään pahaa heijastellee utooppista (ja metafysiistä) toivetta luoda lopullinen ihanneyhteiskunta järjen avulla, suunnitteleamalla ja järkevää ideologiaa järjestelmällisesti toteuttamalla.

Poliittisten utopioiden kuolema heijastuu Vattimon mukaan taiteeseen niin, että erityisesti elokuva ja kirjallisuus ovat lakanneet kuvaamasta ihanneyhteiskuntia ja niiden tilalle ovat tulleet dystopiat, kuvitelmat yhteiskunnista, joissa teknologian käyttö ja poliittiseen ideologiaan pohjautuvat suunnittelu ja sen soveltaminen on onnistunut täydellisesti ja joissa juuri sen vuoksi on jouduttu inhimilliseltä kannalta kestävämpään tilanteeseen. Perinteisen ajattelutavan mukaan poliittinen epäonnistuminen johtuu siitä, että suunnitelmia ei ole toteutettu huolellisesti tai että on tehty virheitä tai että kaikkia seikkoja ei ole otettu huomioon. Dystopiassa epäinhimilliset olosuhteet johtuvat sen sijaan juuri siitä, että suunnitelmien realisoimis-

sa ja järjen toteuttamisessa on onnistuttu täydellisesti: "maailman rationalisoituminen tai järkeistyminen kääntyy järkeä ja sen täydellistymistä sekä emansipaatiota vastaan juuri siinä määrin kuin tämän järjestyksen ohjelmalliset lähtökohdat toteutuvat vääjäämättä yhä täydellisemmin." (TE, 61.) Taiteen keinoin kuvatut dystopiat, joissa järjen kontrafinaalisuus paljastuu, eivät ole Vattimon mukaan vain kirjallisia luonnoksia mahdollisesta todellisuudesta, vaan ne kuvaavat meidän omaa tilannettamme. Samalla ne paljastavat utopioiden todellisen luonteen: lopulliseen, absolutisoituun ja totaaliseen (järjen)kontrolliin tähtäävä "yhteiskuntaihanne" on osa olemassaolon historiallisuuden kieltävää metafysiikkaa. Metafysiikka tuottaa väkivaltaa. Lääkkeeksi Vattimo tarjoaa hermeneutiikan nihilististä ja ironisoivaa näkökulmaa, joka avaa positiivisen vaihtoehdon tulkinnan etiikan kautta.

KRISTINUSKON PALUU

Vattimo vastustaa metafysiikkaa – ja palaa kristinuskoon. Vattimo siteeraa ja tulkitsee ahkerasti Nietzscheä ja Heideggeria heitä myötäillen ja seuransa – ja ankkuroi filosofiansa positiivisen puolen kristilliseen inkarnaatio- ja kolminaisuusteologiaan. Tämä paradoksaalinen veto on mahdollista sivuuttaa kuittaamalla se Vattimon omaan ajatteluun paikantuvaksi nietzscheiläiseksi tulkintojen konfliktiksi.⁵ Toisaalta kysymyksessä on siinä määrin kiinnostava ja ainakin meikäläisessä kontekstissa outo ehdotus, että kannattaa yrittää ymmärtää Vattimon ajattelua ennen ennalta omaksutun, standardinäkemysten mukaisen leiman

lyömistä ja aihepiirin sivuuttamista.

Yksi modernin tavoite oli hävittää uskonto. Tai on ehkä väärin puhua hävittämisestä, koska uskonnon piti vain yksinkertaisesti kadota ja kuitua, kun kokeellinen luonnontiede paljastaisi todellisuuden rakenteen ja antaisi selityksen ihmisiä vaivaaviin kysymyksiin ja kun historiallinen kehitys johtaisi ihmisen täysi-ikäiseen vapauteen, jossa tarve turvautua tuonpuoleisiin auktoriteetteihin katoaisi. (UEU, 19-20.) Uskonnon perinteisten kuvien, symbolien ja kertomusten demytologisoiminen oli määrä palauttaa uskonnon sisällöt järjen piiriin. Näin ihminen voisi ottaa kehityksensä ja vapautensa omiin käsiinsä ja määrätä itse suuntansa. Tosin uskonnon hävittäminen hävitti maailmasta myös lumouksen, mutta korvaukseksi jumalat hylännyt ihminen lumoutui oman järkensä täysi-ikäisyydestä.

Vattimo – eikä vain hän – katsoo osoittaneensa monin tavoin, että moderni on kulkenut tiensä päähän, kuluttanut voimansa ja osoittanut itsensä mahdottomaksi. Samalla uskonnon demytologisointiyritys on osoittautunut, ei uskonnon lopuksi, vaan yhdeksi metafysiikan myytiksi. Uskonto palaa jälleen. (UEU, 20.)

Uskonnon paluu myönnettään yleisesti. Monet näkevät siinä ainoastaan yrityksen palata vanhaan, siihen mikä jo kerran hylättiin, koska ei kesetä nykyistä todellisuutta. Vattimo näkee uskonnon paluussa tämänkin puolen, mutta hän ei ole kiinnostunut siitä. Se on mahdottomaksi osoittautunut ja osoittautuva yritys herättää henkiin jo kuollut metafysiikka. Sen sijaan uskonto palaa Vattimon näkemysten mukaan siinä merki-

tyksessä, että se on osa maallistumista, sitä mikä hävittää uskonnon ja riisuu maailmasta absoluuttisen ja ylihistoriallisen ja tekee siitä sekulaarin, siis aikaan sidotun (*saeculum*) ja satunnaisen.

Uskonnon paluu nimenomaan uskonnon häviämisenä ja uskonnon häviämisessä on syvästi kristillinen ajatus, eikä Vattimo ole suinkaan ensimmäinen, joka rinnastaa Jumalan lihaksi tulemisen maailman maailmaksi tulemiseen. Uskonto ei ole järjestelmä, jonka avulla maailmassa oleminen voitaisi pyrkiä voittamaan vaan maailmassa elämisen tapa, kohtaamista ja kohdatuksi tulemistä, maailmassa olemisen vakavasti ottamista. Uskonnon paluu uskonnon häviämisenä on paradoksi mutta ei filosofiseen keikarointiin tyhjentyvä ristiriitaisuus vaan syvästi teologinen lähtökohhta, jolla on positiivinen ja inhimilliseen elämään vaikuttava sisältö. Koska maailman ei tarvitse lakata olemasta maailma – ajallinen ja paikallinen, historiaan ja materiaalisuuteen sidottu, niissä ja niinä ilmentyvä – voidakseen olla yhteydessä jumaluuteen, maailmana ja maailmassa olemisen ehtoja ei tarvitse voittaa tai ylittää. Jumala on jo tullut maailmaan mutta ei jumaluuden vaan maailman ehdoilla. Metafysiikka ei ole ainoastaan mahdotonta vaan myös tarpeetonta. Maallistumisen toinen puoli, paradoksin ydin ja sen raukeaminen, on siinä, että juuri maallistuneena, omalla itsenään, maailma on jumalallinen. Uskonto ei tämän vuoksi merkitse maailmasta kääntymistä, vaan maailmaan kääntymistä. Inhimillistä ponnistelua ei tarvitse kohdistaa maailman ulkopuoliseen jumaluuteen vaan

maailmaan itseensä. (UEU, 57, 81-83.)⁶

Uskonnon paluussa on kyse myös eurooppalaisen ihmisen paluusta uskontoon, siihen mikä on jättänyt ihmiseen jäljen, mutta josta nyt, kun ihminen palaa siihen, ei ole tavoitettavissa muuta kuin jäljen jälki. Uskonnon paluussa ei etsitä asiaa itseään tai jotain varsinaista jäljen takaa, vaan jäljen jälki on kaikki tai juuri se, mihin uskonnessa palataan. (TE, 128-129.) Pysähtyminen jäljen jälkeen ei ole tyytymistä vähempään varsinaiseen ja oikeaan puutteessa vaan metafysiikan katoamisen hyväksymistä. Jälki jää johonkin ja jokin aiheuttaa sen: tarvitaan historia ja materiaalisuus, siksi myös jäljen jäljittäminen merkitsee metafysiikasta irtautumista.

Koska moderni on etsinyt metafysiikkaa ja metafysiikalla yrittänyt ”pysäyttää” maailman, moderni on nähnyt uskonnessa kilpailijansa, toisenlaisen, väärän metafysiikan edustajan. Uskonnon edustajat, erityisesti roomalaiskatonilinen kirkko, ovat omaksuneet tämän näkemyksen ja sen mukaisesti hyökänneet ja puolustautuneet filosofiaan vastaan. Koska uskontoa pidettiin virheellisenä maailmanselityksenä, oli luonnollista ajatella sen häviävän sitä paremmille ja todemmille maailmanselityksille ja sen jälkeen häviävän maailmasta. Heijastumat tästä käsityksestä ovat yleisiä suomalaisessakin keskustelussa – sikäli kuin filosofisesti suuntautuneet keskustelijat ylipäättään vaivautuvat heittämään jotain uskonnon suuntaan. Kristinuskon säilyminen on käsittämätön ilmiö länsimaaisessa yhteiskunnassa, jossa ihmisille on sentään tarjolla järkevämpiäkin tapoja olla suhteessa todelli-

suuteen. Kenellekään ei voi olla epäselvää, millaisia ristiriitaisuuksia ja epäjohdonmukaisuuksia kristilliseen uskoon sisältyy aina siitä alkaen, että kaikkivaltias hyvä Jumala on luonut maailman, jossa on jopa ihmisen käsityskyvyn ylittävää pahuutta, puhumattaakaan kristinuskon perusparadokseista, uskosta yhteen Jumalaan, joka on kolmiyh-teinen ja inkarnoituneeseen Kristukseen, joka on yhtäikaa sekä Jumala että ihminen.⁷

Vattimo arvostelee roomalaiskatolista kirkkoa pitäytymisestä metafysiiseen essentialismiin, mutta kristinuskoko ei tyhjenny siihen. Uskontoa – ja Vattimo puhuu nimenomaan historiallisesta kristinuskosta ja sen opillisista erityiskorostuksista eikä uskonnota yleensä tai jostain luonnollisen teologian versiosta – ei voi ymmärtää irrallaan maallistumisesta, eikä maallistumista voi ymmärtää liittämättä sitä kristilliseen opetukseen Jumalan inkarnoitumisesta Jeesuksessa Kristuksessa.

”On selvää, että asetan Nietzschen ja Heideggerin ajattelun tietyntulkinnan etusijalle suhteessa muihin tuntemiin filosofisiin esityksiin, koska heidän väitteensä näyttävät olevan sopusoinnussa minussa elävän ja minuun palanneen uskonnollisen ja erityisesti kristillisen aineksen kanssa. Mutta asetan heidän ajattelunsa etusijalle myös siksi, että etäännyttyäni kristillisyydestä tai laitetuani sen syrjään (tai uskottuani niin tehneeni) olen tutkinut heidän kirjoituksiaan ja niiden valossa elänyt ja tulkinnut oman olemassaoloni tilannetta myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Kaiken kaikkiaan: palaan ajattelemaan kristinuskoa, koska olen luonut itseleni Nietzschen ja Heidegge-

rin inspiroiman filosofian, joka on myös auttanut minua ymmärtämään elämäni. Olen todennäköisesti luonut filosofiani ja valinnut nämä filosofit, koska olen liikkunut kristillisessä perinnössä, vaikka olenkin kuvitellut sen hyllänneeni.” (UEU, 25-26.)

Kristinuskon on tulkittu edustavan – ja se on edustanut – yhtä metafysiikan suuntausta. Modernin järjen silmissä kristinuskoko on pitänyt hylätä sen skandaalimaisuuden takia: se on edellyttänyt järjestä mahdottomia. Rooma on vastannut pitäytymällä toismiin, mutta toisentyypinen kristillisyyden etsintä vastausta skandaaliin uskon ”hypystä”, joka ylittää järjen paradokseilla. (UEU, 60.)⁸ Vattimo ei voi hyväksyä kumpaakaan ratkaisua: hänelle kristinuskon ydin on inkarnaatiossa, Jumalan *kenosis*-*nessa*,⁹ jossa hän jättää jumaluutensa, ottaa orjan muodon, tulee lihaksi, inhimillistyy. Inkarnaatio on Jumalan ilmoitus¹⁰ historiallisessa Jeesuksessa, joka näin Vattimolle on Kristus. Jumalan ilmoitus on jatkuva ja inkarnatorinen; se jatkuu maailman maallistumisessa, joka on ”ajelehtimisen” prosessi, ”joka irrottaa maallikkojen kulttuurin uskonnollisista alkuperistään” ja ”Kirkon ajallisen auktoriteetin katoamista ja ihmisjärjen itsenäistymistä riippuvuudesta absoluuttiseen Jumaluuteen.” (UEU, 37.)

Jumalan *kenosis* maailmaan, maailman maallistuminen ja maailmaksi tuleminen on sen historiallista todeksi elämistä, että me ihmiset emme ole Jumalan vihollisia eikä Jumala meille vieras, vaan että Jumala kutsuu ihmisiä ystävikseen, niin kuin Jeesus sanoi. Tämän vuoksi maallistumista, absoluuttisten moraa-

listen tai dogmaattisten normien tai käsitysten muuttamista, heikentymistä tai liudentumista ei pidä pelätä, vaan tämä heikentyminen tulee nähdä inkarnaation ja jatkuvan ilmoituksen historiallisina merkkeinä. Inkarnaatio merkitsee myös sitä, että kristinusko edellyttää jatkuvaa tulkintaa jopa siinä määrin, että "pelastus käy tulkinnan kautta" (UEU, 70). Tulkinta merkitsee tänä aikana oppia, "jonka peruskivi on Jumalan *kenosiksessa* ja siis pelastuksessa, joka ymmärretään väkivaltaisen ja luonnollisen pyhän hajoamiseksi" (UEU, 71).

"Pelastuksen ja siis *kenosiksen* ja maallistumisen oppina löydetty kristinusko ei ole kerralla ja lopullisesti päätettyjen oppirakennelmien järjestelmä, jonka puoleen voi kääntyä löytääkseen lopulta vankkaa maata jälkimetafyysisen maailman epävarmuuden ja Baabelin kielten sekoutuksen keskellä. Tällainen kristinusko antaa kuitenkin kriittisen ja riittävän selvän periaatteen siitä, kuinka suunnistaa tässä maailmassa. [...] Kriittinen periaate selkiytyy, jos yritämme vastata kysymykseen, millainen olisi tai missä kohtaa kulkisi maallistumisen "raja". *Kenosista* ei todellakaan voi ajatella loputtomana Jumalan kieltämisenä, eikä se oikeuta mitä tahansa Raamatun tulkintaa." (UEU 74.)

Raja ja kriittinen periaate, jota tulkinnan on noudatettava, jota on seurattava ja joka viime kädessä välittää pelastuksen, on Jumalan rakkaus. Tämä tulkinta on – paradoksaalisesti – lopullinen, mutta ei metafyyysisessä, vaienvassa ja lopettavassa mielessä, vaan "lopullinen" ainoastaan siinä mielessä, että rakkauden yksi ilmenemismuoto on Jumalan armo, joka aina

kumooa kaiken metafyyysisen lopullisuuden. (UEU, 96-97.) Metafyysinen lopullisuus kumoutuu edelleen paitsi maallistumisen mukanaan tuomassa "heikossa ontologiassa" myös Jumalan kolminaisuudessa: Jumala ei ole itseriitoinen lopullisuus vaan Kolminaisuuden persoonien vastavuoroisuus, itsensä antaminen ja vastaanottaminen. (UEU, 39; TE, 141.)

Vattimon uskontunnustus kuuluu: uskon, että uskon (UEU, 97).¹¹ Hän arvostelee roomalaiskatolista kirkkoa, paavin ensyklikoissa ilmaisemia käsityksiä moraalista ja monia teologisia linjanvetoja. Silti hän ei sanoudu irti kirkosta. Tämä johtuu sekä hänen hermeuttisesta ohjelmastaan, että – näin arvelen – roomalaiskatolisesta perinteestä ja sen käytänteistä. Protestanttisessa maailmassa elävät suhtautuvat paaviin ja roomalaiskatolisen kirkon hierarkian antamiin ohjeisiin ja kannanottoihin paljon vakavammin kuin roomalaiskatoliset itse. Paavi ja hierarkia voivat olla mitä ne ovat, mutta kultti ja riitti punoutuvat ihmisten elämään, liturgiset tekstit ja kirkolliset juhlat, ripittäytyminen ja messu vaikuttavat ja jättävät ihmisiin jälkensä, lähtemättömän jälkensä, niin kuin Vattimonkin tapauksessa on käynyt ilmi. Vattimon on palattava kristinuskoon ja samalla kristinusko palaa Vattimoon: hän puhuu minämuodossa ja osallistuu uskovien yhteisöön. Paluu merkitsee avoimuutta sille, että uskonto maallistuu edelleen ja tulkinta muuttaa totuttuja muotoja. Mutta paluuseen kuuluu myös avoimuus järjen maallistumiselle: uskonnollista näkemystä ei tarvitse – eikä voi – rationalisoida täydellisesti, vaan elämään jää annos "myyttiä". (UEU, 122.)

VATTIMOA SUOMEKSI

On hienoa, että Juhani Vähämäki ja Liisa Kunttu ovat kääntäneet tässä tarkasteleman Vattimon teokset suomeksi ja että Tutkijaliitto ja nemo-kustantamo ovat ottaneet ne kustantaakseen. Juhani Vähämäki on laatinut *Uskon että uskon*-kirjaan hyödyllisen sanaston, jossa on tosin joitakin uotouksia (esimerkiksi metafyyssikan selitys). Kustantajien olisi kuitenkin pitänyt luettaa käännökset jollakin, joka hallitsee teologisen sanaston; nyt monesti vaikeat tekstit tulevat turhaan vielä vaikeammiksi harhaanjohtavien sanavalintojen vuoksi. Kielenhuoltokaan ei olisi ollut pahitteeksi: kirjoissa viljeltyyn suomeen näyttää muodostuneen määräinen artikkeli ja pesiityneen monia kielen rakennevarastoon kuulumattomia muotoiluita. Kun on nähty paljon vaivaa Vattimon saattamiseksi suomeksi, olisi ollut upeaa, jos työ olisi vielä viimeistely moitteettomaksi. Ehkä seuraavalla kerralla näin käykin.

Hermeneuttisen perinteen tärkeitä tekstejä on käännetty viime vuosina suomeksi yhä enemmän. Vattimo on kiinnostava lisä tähän kokoelmaan, erityisesti sen vuoksi, että hän arvioi uudelleen kristillistä perinnettä. Tuskin kukaan ryhtyy "vattimolaiseksi", mutta olisi ilahduttavaa, että kristinuskoon liittyvä ajattelu vapautuisi ihmeen sitkeiden ennakkoluulojen ghetosta ja että kristillistä traditiota voitaisiin arvioida muustakin näkökulmasta kuin siitä, mikä kaikki paha sen syyksi voidaan lukea.

Jaana Hallamaa

viitteet

1. Väkivallan hävittäminen sopii Vattimon ohjelmaan hyvin, edustavathan kaikki metafysiset järjestelmät väkivaltaa, mutta "hävittäminen" on sana-valintana kiinnostava: onko väkivalta hävitettävissä ja kuinka se tapahtuu?
2. Vanhoihin ratkaisuihin palaaminen on Vattimon mukaan mahdotonta siitä syystä, että Nietzsche ja Heidegger ovat osoittaneet metafysiikan mahdottomuuden, mutta Vattimo ei keskustele siitä, kuinka vakuuttaa tästä ne, jotka eivät jaa hänen kanssaan käsitystä Nietzschen ja Heideggerin filosofian käänteentekevyydestä.
3. "Eettisellä tasolla seurauksena on kommunikaatioetiikan korvautuminen tulkinnan etiikalla. Edellinen – kuten olemme nähneet – yksilöi rajattoman kommunikaation tai kommunikatiivisen toiminnan normin ainoastaan sillä hinnalla, että se asettautuu substantiaalisesti historiattomaan asemaan. Hinta tästä valinnasta on aukko, joka yhtäältä syntyy kulttuurisen formalismin ja relativismin väliin, ja tähän väliin kommunikaatioetiikka jää heilahtelemaan. Aukkona on toisaalta riippuvaisuus modernin subjektin ihanteesta, tieteen subjektista (genetiivin kahdessa merkityksessä). Tulkinta sen sijaan merkitsee klassisen heideggerilaisen määritelmän mukaisesti "ymmärretyn artikulointia" – sen tiede on selitty mistä, johon olemassaolo on aina heitetty, vastaamista viestiin, ja siis ennen muuta valinnan kriteerien etsimistä lähtökohdasta eikä jostakin rakenteesta, olkoon kyseessä vaikka olemassaolon hermeneuttinen rakenne." (TE, 86.)
4. "Omaksamalla nihilistisen ontologian ja innostamalla heikentymisen ontologiasta – joka kehittää pohjaan saakka heideggerilaisen idean olemisesta, joka ei voi koskaan tapahtua läsnäolona, vaan aina vain jälkenä ja muistona (eikä se siis voi toimia perustana, auktoriteettina, suvereenina) – hermeneutiikka välttää myös viimeisen riskin, jota kommunikaatioetiikka ei täysin sulje pois." (TE, 87.)
5. Näin Raimo Siltala Helsingin Sanomien 22.3.2000 julkaisemassa *Tulkinnan etiikka* kirjan arvostelussa. Siltala tulkitsee kristinuskon yhdeksi metafysisen totaalisuuden muodoksi vaivautumatta perehtymään Vattimon käsitykseen sekularisaation ja inkarnaation luonteesta ja yhtymäkohdista. Vattimon omaa tulkintaa hyväksikäyttäen Siltalan tulkinnan voi sanoa edustavan moderniin kuuluvaa ateistista rationalismia.
6. Vattimon ajatus inkarnaation avulla tulkitusta uskonnon paluusta maallistumisena muistuttaa hämmästyttävästi, suorastaan riemastuttavasti Martti Lutherin nk. ristin teologiaa. "Varhaisvattimolaisen" Lutherin ajattelusta saa käsityksen esimerkiksi teoksesta Tuomo Mannermaa, *Kaksi rakkautta*. Johdatus Lutherin uskonmaailmaan. WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva 1983.
7. Kristinuskoon liittyviä (filosofisia) ristiriitaisuuksia pidetään yleisesti riittävänä syynä torjua se. Tämä on mielestäni jossain määrin hämmästyttävää, koska jokaiselle muutaman filosofian perusoppikirjan lukeneelle on selvää, että kaikkiin filosofian alueisiin ontologiasta tieto-oppiin ja etiikasta esteetiikkaan liittyy ylittämättömiä ristiriitoja ja ratkaisemattomia ongelmia. Tätä ei kuitenkaan pidetä hyvänä perusteena lopettaa tietäminen tai olla yrittämättä muotoilla käsityksiä moraalisesti hyväksyttävän kriteereistä. Millä tavoin uskonnonfilosofiset ongelmat poikkeavat muista filosofisista ongelmista ja miksi niiden ajatteluun johtavan niin perin toisenlaisen filosofian kohdetta koskevaan päätelmään kuin muiden filosofisten ongelmien?
8. Vattimo vastustaa myös niin kutsutun dialektisen teologian ratkaisua ylittää järjen skandaali vetoamalla siihen, että Jumala on kokonaan toisenlainen *etwas ganz anderes* (UEU, 57).
9. Kreikan *kenosis* merkitsee itsensä tyhjentämistä ja omastaan luopumista. Teologiaan termi on omaksuttu Uudesta testamentista, Filippiäiskirjeen 2. luvun nk. kenosis-hymnistä (jakeet 6-11), jossa kuvataan Jumalan ihmiseksi tulemistä tyhjentymisenä, omasta luopumisena ja orjan muodon ottamisena.
10. Sekä *Tulkinnan etiikassa* että *Uskon että uskon* -teoksessa italian sanan *rivelazione* on käännetty "ilmestyks", mikä vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä ja vääristää Vattimon ajatuksia. Häiritsevää on myös se, että italian *caratteristica* on käännetty "luonteenpiirteeksi", vaikka useimmissa tapauksissa olisi pitänyt puhua piirteistä tai ominaislaadusta. Kreikan monikko *logoi* on käännöksestä saanut peräänsä suomalaisen sijapäätteen, minkä vuoksi tekstissä esiintyy esimerkiksi outo "hyppy *logoihin*". Suomalainen lukija olisi hahmottanut asian paremmin, jos kreikan monikon sijasta olisi käytetty perusmuotoon liitettyä suomen monikkoa ja puhuttu logoksista.
11. Vattimo ilmaisee uskontunnustuksensa myös toisin, sanomalla: toivon, että uskon (UEU, 122). Samantapaisen tulkinnan on Suomessa esittänyt Simo Knuutilla. Kristillisen uskon näkökulmasta uskovalle riittää uskonnollisen uskon mielessä sanoa, että hän toivoo uskovansa (ks. esim. Knuutilan artikkeli "Usko, järki ja tulevaisuus", *Järjen ja tunteen kerrostumat*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 215. Helsinki 1998, 179-198). Tämä on jotain muuta kuin metafysisesti maailman selitysvaihtoehdoksi ymmärretty, propositioin ilmaistava ja niihin tyhjentävä usko.